

УДК 349.2

І. І. Назаревич

аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65000, Україна

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ У СФЕРІ ПРАЦІ ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджується система основних принципів правового регулювання трудових відносин за проектом Трудового кодексу України. Здійснюється аналіз даної системи на предмет відповідності її основоположним принципам і правам у сфері праці, проголошеним в актах Міжнародної організації праці.

Ключові слова: принципи права, основні принципи трудового права, основоположні принципи і права у сфері праці.

Постановка проблеми. Основоположні принципи права є однією з найважливіших проблем юриспруденції. Адже саме ці принципи лежать в основі права, утворюють його так званий фундамент, саме на них ґрунтується право як загальнообов'язковий соціальний регулятор.

Основоположні принципи права мають зв'язок з переважною більшістю загальнотеоретичних понять, вони виражають найважливіші цінності, що притаманні системі права. З урахуванням принципів та на їх підставі формуються норми, інститути й галузі права, також видаються юридичні акти, здійснюється весь процес правового регулювання. Основоположні принципи являють собою втілення нерозривних зв'язків між минулим, теперішнім та майбутнім правової системи. Вони так чи інакше відіграють роль у засадах правотворчості, правозастосування, тлумачення права та ін. Принципи відображають дух права, саме тому вони повинні бути так званим об'єктом особливої уваги правознавців.

У сучасний період рівень дослідженості основоположних принципів не відповідає потребам юридичної теорії та практики. Свою думку та занепокоєння з приводу невизначеності природи принципів права висловлюють представники як західної, так і пострадянської юридичної науки.

Немає достатньої ясності в питанні щодо конкретного змісту більшості принципів, що включені до тих чи інших переліків. Неоднозначність змістовної характеристики справедливості, рівності, свободи, гуманізму, верховенства права та ін. відбивається в юридичній практиці, обумовлює численні проблеми при функціонуванні правової системи.

Необхідним є загальнотеоретичний аналіз широкого кола питань, пов'язаних з основоположними принципами права. При цьому особливу увагу потрібно звернути на їх змістовну характеристику, внаслідок чого

кожний принцип буде представлений як сукупність конкретних вимог, що повинні знайти практичне втілення під час правотворчості і правозастосування.

У теорії права не вироблено єдиного підходу до визначення поняття принципу, а також до розуміння його ролі в регулюванні суспільних зв'язків. Наука трудового права в цьому випадку не є винятком. Проблема принципів трудового права залишається однією з найбільш дискусійних у теорії трудового права.

Виявлення правових принципів має як теоретичне, так і практичне значення. Як керівні ідеї, принципи мають важливе значення для ефективного функціонування всієї системи норм кожної галузі права, в тому числі трудового права. Принципи визначають суть майбутніх правових норм, оскільки за їх допомогою також формулюється новітній державний підхід до правового регулювання трудових відносин. Принципи, які досить чітко і правильно сформульовані, дозволяють усунути прогалини у законодавстві при застосуванні правових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Принципи права у радянській правовій науці розглядались у наукових працях із загальної теорії права: Л. С. Явича, М. І. Байтіна, Р. Л. Іванова, Г. Г. Шмельової, Є. А. Лукашової, В. С. Нерсисянца, П. М. Рабіновича, М. І. Дембо, С. С. Алексєєва та представників науки трудового права: О. В. Смирнова, В. І. Нікітінського, В. І. Прокопенка, Р. З. Лівшиця та ін.

Дослідженню окремих проблем принципів трудового права у сучасний період присвячено праці таких науковців, як: О. Т. Барабаш, Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, К. М. Гусов, Д. О. Карпенко, В. М. Толкунова, С. П. Маврін, В. І. Миронов, П. Д. Пилипенко, Г. І. Чанишева, Н. М. Хуторян та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основоположних принципів у сфері праці, закріплених у проекті Трудового кодексу України.

Виклад основних положень. У науці трудового права основні принципи визначаються як вихідні ідеї (засади), що визначають сферу його дії, порядок встановлення прав та обов'язків суб'єктів, гарантії захисту їх прав та законних інтересів. Адже саме слово «принцип» (від лат. *principium* — початок, основа) як загальнонаукова категорія означає: а) основне вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду і т. ін.; б) внутрішнє переконання самої людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки та діяльності.

З давніх часів принцип вважався основою, тобто фундаментом будь-якої соціальної системи, у тому числі правової, вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Вони не формулюють конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, але все ж від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна досить впевнено судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо).

У літературі, як науковій, так і навчальній, принципи характеризуються як загальні вимоги до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, що виражають сутність права і впливають з ідей

справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найважливіші риси діючої правової системи.

Л. С. Явич писав, що принципи — це вихідні, відправні теоретичні положення того чи іншого виду людської діяльності, які є важливим організуючим і спрямовуючим началом, що забезпечує досягнення певних цілей [1, с. 114]. Отже, можна говорити про те, що принципи права — це такі засади, вихідні положення, на яких ґрунтується право як система норм. Вони є основою права.

Необхідно також звернути увагу на те, що принципи права є не тільки правовою, а ще й філософською і соціологічною категоріями. Неоднозначне розуміння принципів права сягає ще в далеке минуле. Школа природного права трактувала принципи як визначені моральні норми, на які спирається суспільний лад. Історико-правова школа сформулювала протилежне визначення, за яким принципи права необхідно шукати в текстах правових норм шляхом аналізу та міркувань. Виходячи з цього, виділяються принципи нормативного характеру та принципи постулатного характеру, тобто провідні ідеї правової галузі (висхідні положення, сформульовані щодо законодавця та органів, що застосовують право).

Найбільш поширеним в юридичній літературі є висновок про те, що принципи права — це результат людської діяльності, що їх джерелом є сфера ідеології і, щоб одержати статус принципів права, певні керівні положення мають бути відображені у самому праві, у змісті норм права.

У різних правових системах принципами права визнаються різні основоположні правові приписи: вічність, незмінність, універсальність, незаперечність божественних норм шаріату (мусульманське право), справедливість, тобто «підпорядкування права велінням справедливості у тому вигляді, як останню розуміють у певну епоху і певний момент», «вище право» (романо-германське право), право, що ґрунтується на розумі, природній справедливості, «добра совість», заборона зворотної сили закону, захист прав людини (англосаксонське право).

Принципи права є й історичною категорією, яка змінюється разом з реальною дійсністю, яку вона відображає. Адже не може бути вічних принципів права, про що писав О. В. Смирнов, заперечуючи позицію представників школи природного права [2, с. 22]. Як відзначав М. Г. Александров, сутність радянського права як права соціалістичного типу розкривається передусім в його основних принципах [3, с. 38]. Принципи права, на думку багатьох вчених, за своїм походженням і природою є категорією суб'єктивного порядку. Так, як і саме право, принципи права є породженням суспільної свідомості, і тут визначити, що у цьому взаємозв'язку є первинним, а що вторинним — право чи його принципи, досить важко.

Найбільш поширена позиція полягає в тому, що принципи права не можуть існувати поза правом, поза його системою, а тому вони є вторинними стосовно норм права. Так, принципами права вважаються тільки такі ідеї, основи, які закріплені в правових нормах. Отже, спочатку право, а потім його принципи. Принципи сприяють правильному пізнанню і застосуванню норм права, виступають основою для законодавчої практики, для

підготовки, розроблення і встановлення відповідних їм за змістом правових норм та їх удосконалення. Як і норми права, принципи права мають регулятивний характер, вміщують певний наказ, припис, регулюють поведінку.

Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин. Але все ж таки принцип є не тільки основним вихідним положенням будь-якої наукової системи, теорії або ідеологічного напрямку, а й особливістю, що покладається в основу створення або здійснення чого-небудь, способом створення або здійснення чогось. Разом з розвитком суспільного буття також розвивається і право, яке має ефективно регулювати динамічні суспільні відносини. Тому принципи мають відображати як властивості відносин у їх статичному стані, так і служити основою для формування нових нормативних приписів, адекватних розвитку суспільних відносин відповідної галузі права.

Отже, узагальнюючи вищесказане, слід дійти висновку, що принципи — це такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами. Вони є такими основами права, які відповідають характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві. Саме така залежність зумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи й методи реалізації права. Звідси можна зробити висновок про первинність виникнення, що не право (у його загальносоціальному значенні) визначає свої принципи, а, навпаки, принципи права визначають сутність права, і, отже, вони є первинними стосовно юридичного права.

Однією з не менш важливих ознак принципів права є спосіб їх вираження у праві. Розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістове закріплення).

Так, текстуальне закріплення принципів права можна знайти, наприклад, у Конституції України (ст. 1, 3, 6, 8, 15, 19 та ін.) [4], яка проголошує принципи суверенності і незалежності, демократичності і соціальності держави, визнання людини найвищою соціальною цінністю, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, верховенство права тощо; в Законі України «Про Конституційний Суд України» (ст. 4) [5], в якому передбачається, що діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повноті і всебічності розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень тощо.

Змістове закріплення являє собою виведення принципів зі змісту норм права. Такі принципи є більш абстрактними, за їх допомогою можна регулювати найбільш загальні суспільні відносини. Вони виражають загальні напрямки і тенденції правового регулювання.

Ще однією ознакою принципів є цілеспрямованість, правові принципи виражають сутність норм трудового права в динаміці під час вирішення

завдань, які стоять перед галуззю або правом у цілому. Принципи виступають більш-менш чіткими орієнтирами вірного застосування норм трудового права.

Що стосується основних принципів трудового права, то їм властиві усі особливості принципів права, про які йшлося вище. Принципи трудового права є галузевим різновидом принципів права в цілому.

Основні принципи трудового права за спрямованістю можна умовно об'єднати в три групи, кожна з яких базується на таких основних джерелах трудового права, як Конституція України та КЗпП України.

Перша група містить принципи, що сприяють залученню до праці, забезпеченню зайнятості й раціональному використанню робочої сили. Друга група об'єднує принципи, спрямовані на забезпечення високого рівня умов праці й охорони трудових прав. Третя група включає принципи, що розкривають сутність виробничої демократії та сприяють розвиткові особистості працівника в процесі праці.

Кожний з основних принципів трудового права, таких як: свобода праці та зайнятості, захист від безробіття, рівноправність у праці, справедлива винагорода за працю, охорона праці, право на відпочинок, професійну підготовку, захист трудових прав, право на виробничу демократію, право роботодавця вимагати від працівника виконання обов'язку сумлінної праці тощо, належно спрямований і наповнений відповідним змістом.

Першу групу складають три основних принципи трудового права:

- свобода праці й зайнятості, заборона примусової праці (ст. 43 Конституції України, статті 5, 21, 49–4 КЗпП України [6]);
- право на працю, захист від безробіття, допомога в працевлаштуванні та матеріальна підтримка безробітних (ст. 43 Конституції України, статті 2, 5, глави III та III-A КЗпП України);
- рівноправність у праці й зайнятості, заборона дискримінації в праці (ст. 24 Конституції України, статті 2, 2і КЗпП України).

Друга група основних принципів трудового права, на відміну від першої, де говориться про правове забезпечення виникнення трудових відносин, об'єднує ті основні принципи, які реалізуються за наявності трудових правовідносин. До цієї групи можна віднести такі принципи:

- захист трудових прав. Цей принцип забезпечується нормами таких інститутів: а) нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства; б) повноваження профспілок і трудових колективів; в) трудові спори;
- справедлива винагорода за виконану роботу. Правове забезпечення здійснюється нормами інститутів: а) оплата праці; б) гарантії і компенсації;
- право на відпочинок. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) робочий час; б) час відпочинку; в) поєднання роботи з навчанням;

– охорона праці. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) трудовий договір (прийняття на роботу, переведення на іншу роботу); б) охорона праці як загальний інститут, і в тому числі як посилена охорона праці жінок та молоді, контроль за охороною

праці; в) норми матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові.

До третьої групи належать такі принципи:

– безплатна професійна підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) працевлаштування і зайнятість населення; б) трудовий договір; в) робочий час; г) оплата праці;

– виконання трудових обов'язків сторонами трудового договору. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) трудова дисципліна; б) трудовий договір (дисциплінарні звільнення); в) матеріальна відповідальність сторін трудового договору за заподіяну шкоду; г) розгляд трудових спорів.

У цей час в Україні відбувається реформування трудового законодавства, одним із найважливіших завдань якого є прийняття нового Трудового кодексу України. Проект Кодексу прийнято у першому читанні [7].

Вперше у ст. 3 проекту ТК України визначено основні засади правового регулювання трудових відносин, передбачено, що правове регулювання трудових та пов'язаних з трудовими відносин здійснюється на таких засадах: 1) свободи праці, що включає право на працю, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується; 2) заборони примусової праці; 3) заборони дитячої праці; 4) заборони дискримінації у сфері праці та забезпечення особам, які зазнали такої дискримінації, права на звернення до суду щодо визнання факту дискримінації та її усунення, а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дискримінації; 5) забезпечення повної зайнятості працівників та їх захисту від безробіття; 6) забезпечення права працівників і роботодавців на свободу об'єднання для захисту своїх прав та інтересів; 7) поєднання державного і договірного регулювання трудових відносин; 8) рівності прав і можливостей працівників, у тому числі гендерної рівності, шляхом забезпечення єдності та диференціації умов праці; 9) забезпечення працівникам державних гарантій у сфері праці; 10) гарантування працівникам своєчасної та в повному розмірі виплати заробітної плати, що забезпечує достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей; 11) створення належних, безпечних і здорових умов праці та відпочинку; 12) створення працівникам рівних можливостей щодо їх професійного зростання, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації; 13) забезпечення права працівників на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 14) гарантування права на вирішення індивідуальних і колективних трудових спорів, у тому числі забезпечення права працівників на страйк; 15) забезпечення судового захисту трудових прав, честі та гідності учасників трудових відносин; 16) здійснення нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; 17) сприяння веденню колективних переговорів з метою укладання колективних договорів і угод; 18) захисту від незаконного звільнення; 19) забезпечення права працівників на участь в управлінні юридичною особою-роботодавцем.

Україна, яка є членом МОП з 1954 року, бере на себе зобов'язання, які випливають вже із самого факту членства в організації, дотримуватися,

зміцнювати та реалізовувати добросовісно та відповідно до Статуту принципи, що стосуються визначених у Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці, ухвалених Міжнародною конференцією праці на її вісімдесят шостій сесії в Женеві 18 червня 1998 року [8]: 1) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; 2) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; 3) реальна заборона дитячої праці; 4) недопущення дискримінації у сфері праці та занять.

У ст. 3 проекту ТК України знайшли відображення усі чотири основоположних принципи у сфері праці, проголошені Декларацією МОП від 18 червня 1998 року.

Позитивною новелою проекту ТК України є те, що в ньому прямо визначені та закріплені такі важливі засади трудового права, як недопущення дискримінації у сфері праці та заборона примусової праці. Конвенція МОП 1951 року про рівну винагороду чоловіків і жінок за рівноцінну працю (№ 100) [9] та Конвенція 1958 року про дискримінацію в галузі праці та занять (№ 111) [10] забороняють будь-яку дискримінацію у сфері праці. Положення зазначених конвенцій втілені у ст. 4 проекту ТК України, якою забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання.

У чинному законодавстві чітко не закріплене визначення примусової праці. У ст. 43 Конституції України міститься положення щодо заборони використання примусової праці, але діючий КЗпП не дає визначення примусової праці, хоча деякі його положення забороняють її. Україна ратифікувала основоположні Конвенції МОП 1930 року про примусову чи обов'язкову працю (№ 29) [11] та 1957 року про скасування примусової праці (№ 105) [12], положення яких відображено в окремій статті проекту ТК України, що забороняє примусову працю. До переваг законопроекту можна віднести закріплення визначення робіт, що не вважаються примусовою працею:

- військова або альтернативна (невійськова) служба, якщо робота має суто військовий чи службовий характер;
- робота, яку виконує особа за вироком чи рішенням суду за умови, що вона виконується під наглядом і контролем відповідного органу державної влади;
- робота, що виконується відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан.

Висновки. Таким чином, принципи права являють собою суть тієї чи іншої системи права. Зазвичай, принципи права можуть бути прямо закріплені у законодавчих актах або ж виводитись зі змісту правових норм.

Принципи трудового права як основоположні засади, керівні ідеї мають важливе значення для ефективного функціонування всієї системи норм цієї галузі права.

Під принципами трудового права України потрібно розуміти закріплені у нормах або такі, що виводяться з них, основні і керівні положення, які відображають найбільш істотні риси змісту і застосування норм трудового права та напрями його подальшого розвитку.

Принципам трудового права властиві такі ознаки: об'єктивна обумовленість, регулятивний характер принципів права, взаємоузгодженість, системність, універсальність, загальнозначущість та визначеність предмета правового регулювання.

Основою для трудового законодавства повинен стати конституційний принцип пріоритету прав і свобод людини, який повинен знаходити свій прояв у всіх інститутах трудового права. Принцип рівності всіх перед законом і судом знаходить подальший розвиток у галузевому принципі забезпечення рівності всіх працездатних громадян у трудових правах і особливий державно-правовий захист трудових прав жінок, молоді, інвалідів. Принцип недопущення дискримінації у сфері праці доповнює принцип рівноправності у праці.

Проблема принципів трудового права є не лише важливою, вона вимагає чимало зусиль від дослідників, так як необхідно звести воедино і права людини, і досягнення загальної теорії права і проаналізувати весь масив трудового законодавства і, нарешті, реальні економічні можливості держави.

Перевагою проекту ТК України є закріплення у ст. 3 основних засад правового регулювання трудових відносин. Перелік основних принципів, передбачених у даній статті, відповідає міжнародним трудовим стандартам, зокрема, Декларації МОП про основоположні принципи і права у сфері праці від 18 червня 1998 року та 9 фундаментальним конвенціям МОП, в яких проголошуються зазначені принципи.

Список літератури

1. Явич Л. С. Право и общественные отношения (Методологический аспект проблемы) // Проблемы теории социалистического государства и права. — М., 1977. — 140 с.
2. Трудовое право: Учебник / Отв. ред. проф. О. В. Смирнов. — М. : Статус ЛТД+, 1996. — 384 с.
3. Советское трудовое право / Под ред. Н. Г. Александрова. — М. : Юрид. лит., 1972. — 576 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1971. — (Додаток до № 50). — Ст. 375.
7. Проект Трудового кодексу України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746. — Назва з екрану.
8. Декларація МОП основоположних принципів та прав у сфері праці : ухвалена на 86-й сесії МОП 18 черв. 1998 р. // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. — Женева, 2001. — Т. 2 : 1965–1999. — С. 1529–1532.

9. Конвенція Міжнародної організації праці про рівне винагородження чоловіків і жінок за рівноцінну працю № 100 від 6 червня 1951 року (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 10 серпня 1956 року) // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці: В 2 т. Т. 1 (1919–1964 рр.). — Женева, 1999. — С. 538–541.
10. Конвенція Міжнародної організації праці про дискримінацію в галузі праці та зайнятості № 111 від 4 червня 1958 р. (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 4 серпня 1961 року) // Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці: В 2 т. Т. 1 (1919–1964 рр.). — Женева, 2001. — С. 648–651.
11. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28.06.1930 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_136. — Назва з екрану.
12. Конвенція про скасування примусової праці № 105 від 25.06.1957 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_013. — Назва з екрану.

И. И. Назаревич

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65000, Украина

ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ПРИНЦИПЫ В СФЕРЕ ТРУДА ПО ПРОЕКТУ ТРУДОВОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Резюме

В статье исследуется система основных принципов правового регулирования трудовых отношений по проекту Трудового кодекса Украины. Проводится анализ данной системы на предмет соответствия ее основополагающим принципам и правам в сфере труда, провозглашенным в актах Международной организации труда.

Ключевые слова: принципы права, основные принципы трудового права, основополагающие принципы и права в сфере труда.

I. I. Nazarevich

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65000, Ukraine

THE BASIC PRINCIPLES AT WORK BEHIND THE DRAFT LABOR CODE OF UKRAINE

Summary

The article investigates the main principles of legal regulation of labor relations for the draft Labor code of Ukraine. This system is analyzed for compliance with fundamental principles and rights of labour, what are proclaimed in the acts of the International Labour Organization.

Key words: principles of law, the basic principles of labour law, fundamental principles and rights at work.